

БАТУРИНСЬКІ ПАМ'ЯТКИ У СТАТТЯХ ВАСИЛЯ РІЗНИЧЕНКА

Сніжок Зоя

*Національний історико-культурний заповідник «Гетьманська столиця» (м. Глухів)
науковий співробітник*

Серед дослідників історії Батурина чільне місце посідає краєзнавець, уродженець м. Конотоп Василь Федорович Різниченко (Різников) (1892–1938 рр.). З 1912 р. він почав розміщувати свої історико-краєзнавчі розвідки в українській пресі [1]. Сам автор називав 38 періодичних видань, де публікувався. У 1917 р. він заснував власне видавництво у Києві, де друкував брошури свого авторства та листівки (серія «На руїнах минулої слави Батурина») [2]. Як патріот України став жертвою сталінських репресій: заарештований за звинуваченням у шпигунстві, розстріляний у Києві [3].

Свого часу рецензії на праці В. Різниченка писали Дмитро Дорошенко, Вадим Модзалевський, Віктор Романовський, В'ячеслав Прокопович. Значний внесок у збирання доробку краєзнавця зробили бібліографи Іван Калинович, Федір Максименко, Микола Жарких. Вивченню його життя та діяльності присвятив свої дослідження історик Сергій Білокінь [1].

Питання висвітлення історії пам'яток Батурина потребує окремого дослідження, оскільки сам В. Різниченко надавав цьому напрямку своєї діяльності особливого значення і навіть увів новий термін «батуринознавство» [4, с. 8].

У даній статті маємо на меті виділити публікації В. Різниченка, що стосуються історичних пам'яток Батурина, проаналізувати їх зміст, виділити головну думку, яку автор хотів донести до сучасників. Нами використано перелік головних праць В. Різниченка, поданий С. Білоконем [1].

Масив статей даної тематики можна систематизувати відповідно до того, яку історичну постать розкриває дослідник через збережені пам'ятки.

Так про гетьманування Івана Мазепи у його резиденції в Батурині на початку ХХ ст. нагадували залишки його замиської укріпленої садиби в урочищі Гончарівка (В. Різниченко наводить і іншу його назву – Городок). Їх опис краєзнавець подав у статті «Руїни Батуринської фортеці» (1913 р.) [23] яку проілюстрував фотографією «руїн». Археолог Ю. Ситий ідентифікує їх як залишки цегляного мосту, що знаходився на місці перетину рівчака Гончарівка автошляхом Батурин-Конотоп [27, с. 15]. В. Різниченко наводить розміри стіни: висота біля 9 м, «грубість» (товщина) – 1 м. За кілометр від цього муру знаходились руїни іншого укріплення, двохрядного, але вже значно меншого [23, с. 13]. Про те, що територія замиської резиденції І. Мазепи на Гончарівці зацікавила Московське археологічне товариство, В. Різниченко розповідає у статті «Археологічні розкопи підземних ходів в Батурині» (1912 р.) [11, с. 6]. На літо мав прибути археолог І. Степлецький (на нашу думку, прізвище вказано помилково і мається на увазі Гнат Стелецький) для розкопок підземних ходів у Батурині та Лубнах. Адже в першій половині ХІХ ст. від дощів та спаду ґрунту на місці зруйнованого у 1708 р. палацу І. Мазепи сталося провалля, яке відкрило три ходи, що сходились разом у місці провалу ґрунту. Ходи зроблені у формі арки і були викладені вгорі та по боках цеглою. Куди вели ті ходи – не відомо. За легендою – у Бахмач, де Іван Мазепа мав садибу (на острові Поросючка). Різниченко дорікає «практичним» батуринцям, які заходилися розтягувати ту цеглу по своїх господарствах і це прискорило руйнування

ходів. На його думку, ще одним місцем для археологічного дослідження мав бути рів вздовж Сейму на Гончарівці, що уже був засипаний землею. За спогадами батуриців, там була залізна брама з гетьманською булавою посередині – «буцімто головний підземний хід в Батурині». «Жаль тільки, що всі археологічні знахідки батурицькі, що будуть при розкопках, підуть не в українські музеї, а в московські», – підсумовував краєзнавець [11, с. 6]. У дорожніх спогадах «Батурицький шлях» В. Різниченко, щедро використовуючи художні засоби спирається на Чернігівській літопис з досліджень О. Лазаревського, називає резиденцію гетьмана на Гончарівці «центром відомої оборони Батурина під час повстання Мазепи і головним місцем Батурицьких подій 1708 року» [9, с. 6], «національно-святою для кожного українця землею, на якій в останній раз так громадно пролилась кров за рідний край» [9, с. 7]. Такий наратив панував в уявленні українських патріотів тривалий час. І саме на території заміської резиденції І. Мазепи у 1991 р. в пам'ять про загиблих від рук московських катів батуриців було насипано символічну могилу з хрестом [7, с. 258].

Опосередковано з постаттю І. Мазепи асоціюється інша історична пам'ятка у Батурині – будинок генерального судді Василя Кочубея. За легендою, саме тут розгорталася історія кохання гетьмана та доньки генерального судді Мотрі Кочубей. В. Різниченко описує «дуб Мотрі Кочубеївни в Батурині» (1913 р.) і на сторінках «Ілюстрованої України» розміщує фото дерева, що користується «великою симпатією у батурицьких туристів» [14, с. 11].

Будинок генерального судді В. Кочубея цікавить В. Різниченка і як пам'ятка суто української архітектури, що не несла на собі «польськозахідного впливу» [13, с. 15]. У статті «Господа генерального судді Василя Кочубея в Батурині» (1913 р.) засуджує «капітальну реставрацію будинку», що відбулась «років біля 50-ти тому», коли було розібрано його автентичну частину [13, с. 15]. Втім, новітні дослідження довели, що то була дерев'яна прибудова до мурованого будинку, зроблена у другій половині XVIII ст., коли власником будинку був К. Розумовський [8, с. 41]. «Сторож Кочубеївщини, копаючи тепер землю для бараболі на тому місці, де стояла друга половина будинку, і досі ще раз-у-раз знаходить від них поливані кахлі з різним кольоровим орнаментом» [24, с. 9]. До статті «Старовинні кахлі з господи генерального судді В. Кочубея в Батурині» (1913 р.) В. Різниченко подав кілька фото їх фрагментів та опис [24, с. 9]. Проте, помилково вважав, що це кахлі часів І. Мазепи, а не пізнішого часу, оскільки не знав про перепланування будинку К. Розумовським. Оскільки підвалу будинку Кочубеїв «не торкнулась некультурна рука реставратора», його можна вважати взірцем українського кам'яного будівництва (світлину підвалу автор додає). На його думку, це так звана «темниця Кочубея». Але В. Різниченко не погоджується з твердженнями сторожа садиби та заперечує можливість ув'язнення тут самого Василя Кочубея після його доносу на Мазепу [13, с. 16].

Найбільше історичних пам'яток у Батурині на початку ХХ ст. стосувалось гетьмана К. Розумовського – це палацово-парковий ансамбль та Воскресенська церква-усипальниця, збудована, за висновками В. Різниченка, зусиллями двох українських керманічів: І. Мазепи, який розпочав зводити храм і К. Розумовського, який цю справу завершив і нарід церкву Воскресенською саме в знак відродження святині [17, с. 14]. На початку ХХ ст. над могилою гетьмана ще стояв надгробок [17, с. 23].

Імена архітектора палацу К. Розумовського та автора нагробка гетьмана не були достовірно встановлені на початку ХХ ст., тому В. Різниченко помилково назвав

архітектором церкви Б. Растреллі [16], а серед ймовірних скульпторів нагробка – А. Канову (посилаючись на М. Шугурова) та І. Мартоса (за Г. Лукомським) [17, с. 25]. Авторство останнього доведено істриками у наш час [5, с. 83].

Багато уваги приділяє реставрації палацу К. Розумовського («Батуринський музей» [12], «Реставрація Батуринського дворця» [22], «Реставрація палати останнього гетьмана України» [16], «З гетьманських покоїв в Батурині» [15]), що тривала в 1911 – 1913 рр., попередньо викладаючи історію його руйнування у другій половині XIX ст. З оригінального в інтер'єрі палацу В. Різниченко міг бачити гіпсову ліпнину, уламки пічних кахлів – серед сміття, залишки великих квадратних гранітних плит на другому поверсі [22, с. 141] та колір стін – відтінки жовтого та синього, в чому дослідник вбачав національний український колір [19, с. 7]. Реставрація стала можливою завдяки коштам і заходам правнука гетьмана, Каміла Розумовського, який у 1909 р. приїздив з Австрії до Батурина. Цікаво, що В. Різниченку була відома наукова розвідка гетьманського нащадка «Graf Kirill Grigorievitsch Rasumowsky. 1728–1803. Ein Gedenkblatt fur den letzten Hetman der Ukraine» [16, с. 15].

В. Різниченко підтримував ідею відкриття у відреставрованому палаці музею, як такі є у значних містечках західних країн. До його зібрання мали б увійти речі з колекції Каміла Розумовського та інші історичні пам'ятки [12, с. 19], адже «в Батурині є стільки цікавого з історичного і археологічного боку, що нашим археологам треба б звернути на його серйозну увагу і не дати згинуті тутешній старовині, яка незабаром може і зовсім зникнути» [26]. Цитує мандрівника де Легарда, який назвав Батурин «природним музеєм історичних речей» [12, с. 16]. Також краєзнавець описав виявлені ним портрети І. Мазепи, П. Орлика, П. Полуботка, С. Палія, П. Дорошенка, що знаходились у шинку М. Раді у Батурині та походили з картинної галереї К. Розумовського [25]. Шинкар мав і старовинний літопис Батурина з бібліотеки К. Розумовського. В. Різниченко описав його як чималеньку книгу, писану рукою на старому товстому папері гарним українським письмом XVIII ст. [26]. Він зазначив, що портрет П. Орлика був викуплений у шинкаря близько 1910 р., а портрети І. Мазепи, П. Дорошенка і П. Полуботка він придбав особисто [21, с. 43]. Фото портретів І. Мазепи та П. Орлика краєзнавець подав у своїй статті в «Ілюстрованій Україні» [25, с. 11].

Ще одне історичне місце, на яке звернув увагу дослідник – це скит Батуринського Миколаївського Крупицького монастиря (первинне місце монастиря). Про нього йдеться у статтях «Де кілька слів про пам'ятки старовини на скитку Батуринського монастиря» [10], «На могилі придворного гетьманського лікаря Хоми Дуссика біля Батурина» [18]. В. Різниченко пише, що у другій половині XVII ст. святий Дмитро Туптало (Ростовський) для роботи над твором «Четъї-Мінеї» збудував на скиті невелику келію на 3-х кімнати. У XIX ст. цю келію придбав бджоляр Петро Прокопович, потім вона перейшла до його спадкоємця Степана Великдана, а після його смерті з публічних торгів продана під знос конотопському єврею Юдовичу. В. Різниченко відмітив, що історик М. Костомаров пропонував придбати келію Києво-Печерській Лаврі, але безрезультатно. У середині XIX ст. ченці Батуринського Миколаївського Крупицького монастиря збудували на скиті невелику дерев'яну каплицю. Інша капличка, що знаходилася поруч, збудована на місці зруйнованої церкви Святого Миколая [10, с. 10–11]. Навколо було «розкидано» багато могил духовних і світських осіб. Це дозволило В. Різниченку звернутись до некрополістики, яка його цікавила.

Серед поховань на скиті краєзнавець виділив могилу особистого лікаря К. Розумовського Хоми Дусика. Фото його нагробка Різниченко подає на листівці «Могила придворного гетьманського лікаря Хоми Дусика біля Батурина» з серії «На руїнах минулої слави Батурина», на звороті – коротка інформація про покійного [6, с. 497]. Також він подав опис саркофага над похованням Миколи Апраксіна (чоловіка племінниці К. Розумовського Софії Апраксіної), що знаходилось поряд. При написанні вказаних статей посилався на монографію О. Васильчикова «Сімейство Розумовських», але підійшов до цієї праці критично і, спираючись на збережені нагробки, вказав на можливі у ній помилки. Зокрема, зазначає, що лікар Х. Дусик описаний О. Васильчиковим як стара людина, але згідно епітафії він помер у віці 36 років, а на нагробку М. Апраксіна вказано дату смерті 1799 р., хоча його дружина у монографії фігурує вдовою з 1796 р. [10, с. 12].

Таким чином, краєзнавець В. Різниченко виступав як популяризатор історичних знань, публіцист та дослідник. Він розглядав історичні пам'ятки Батурина через призму його виняткової ролі у Гетьманщині як центру політичного життя. Всіма доступними засобами він намагався донести до сучасників значимість історичних пам'яток Батурина, необхідність їх вивчення та збереження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білокінь С. Краєзнавець і патріот Батурина Василь Різниченко. Сергій Білокінь (Київ). Персональний сайт історика України: веб-сайт. URL: <https://www.s-bilokin.name/Personalia/Riznychenko.html> (дата звернення: 01.04.2024).
2. Білокінь С. Василь Різниченко. Видавнича діяльність. Сергій Білокінь (Київ). Персональний сайт історика України: веб-сайт. URL: <https://www.s-bilokin.name/Personalia/Riznychenko2/Publisher.html> (дата звернення: 01.04.2024).
3. Білокінь С. Василь Різниченко. Матеріали до реєстру праць Василя Різниченка. Сергій Білокінь (Київ). Персональний сайт історика України: веб-сайт. URL: <https://www.s-bilokin.name/Personalia/Riznychenko2/Bibliography.html> (дата звернення: 01.04.2024).
4. На руїнах минулої слави Батурина: бібліогр. покажч. / уклад. В. Різниченко. Київ: Друкарня 1-ої Київськ. друкарськ. спілки, 1915. 32 с.
5. Місечко Т. До питання про доля надгробка К.Г. Розумовського. *Батуринська старовина*: збірник наукових праць / Відп. ред. Н.Б. Реброва. Чернігів: Десна Поліграф, 2014. Вип. 4 (8). 164 с.
6. Недяк В.В. Україна – козацька держава. Київ, 2007. 1216 с.
7. Павленко С. Загибель Батурина 2 листопада 1708 р. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія, «Українська Видавнича Спілка», 2007. 266 с.
8. Реброва Н.Б. Садиба Кочубея у Батурині, друга половина XVII – початок XX ст. *Сіверщина в історії України*. 2014. Випуск 7. С. 39–46.
9. Різниченко В. Батуринський шлях (уризок з дорожніх споминів «В резиденції гетьмана Мазепи»). *З минулого Батурина*. Часть друга. / В. Різниченко. Київ, 1916. С. 5-10.
10. Різниченко В. Несколько слов о памятниках старины в скитке Батуринского монастыря. *Черниговская земская неделя*. 1914. 9 мая. № 19. С. 10–12.
11. Різниченко В. Археологічні розкопи підземних ходів в Батурині. Діло. 1912. Ч. 174. С. 6.
12. Різниченко В. Батуринський музей. *Ілюстрована Україна*. 1913. №19-20. С. 15 -16.
13. Різниченко В. Господа генерального судді Вас. Кочубея у Батурині. *Ілюстрована Україна*. 1913. Ч. 17 і 18. С. 15–16.

14. Різниченко В. Дуб Мотрі Кочубеївни в Батурині. *Ілюстрована Україна*. 1913. Ч. 9. С. 11.
15. Різниченко В. З гетьманських покоїв в Батурині. *Ілюстрована Україна*. 1914. 15 цвітня. Ч. 7. С. 114–115.
16. Різниченко В. На могилі останнього гетьмана України. Реставрація палати останнього гетьмана України. *Сніп*. 1912. №31/32. С. 12–16.
17. Різниченко В. На могилі останнього гетьмана України. *З минулого Батурина*. Часть друга. / В. Різниченко. С. 11–28.
18. Різниченко В. На могилі придворного гетьманського лікаря Хоми Дуссика біля Батурина. Київ: Друкарня 1-ої Київської друкарської спілки, 1916. 13 с.
19. Різниченко В. Національний колір України. Звенигородка: друкарня Ю. Юдицького, 1917. 11 с.
20. Різниченко В. Пам'ятник гетьмана Розумовського в Батурині. *Ілюстрована Україна*. 1913. № 6. С. 10.
21. Різниченко В. Пилип Орлик (гетьман-емігрант). Київ: Друкарня «Союзбанк», 1918. 48 с.
22. Різниченко В. Реставрація Батуринського дворця. *Ілюстрована Україна*. 1914. Ч. 9. С. 140–143.
23. Різниченко В. Руїни Батуринської фортеці. *Ілюстрована Україна*. 1913. Ч. 10. С. 13.
24. Різниченко В. Старинні кахлі з господи генерального судді В. Кочубея у Батурині. *Ілюстрована Україна*. 1913. Ч. 24. С. 8–9.
25. Різниченко В. Старинні портрети український діячів в Батурині. *Ілюстрована Україна*. 1913. Ч. 5, 6. С. 11, 12.
26. Різниченко В. Як гине козацька старовина! *Свобода (Америка)*. 1912. № 22.
27. Ситий Юрій. Археологічні карти Національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця» / Ю.М. Ситий. Чернігів: ПАТ «ПВК «Десна», 2023. 292 с.

ВПЛИВ ДІЯЛЬНОСТІ Д. І. БАГАЛІЯ НА РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ

Стекольников Сергій

Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди
студент Факультету історії і права

Перед тим як аналізувати ключові історичні праці Д. І. Багалія, важливо з'ясувати філософські та теоретико-методологічні ідеї, які визначали його творчість. У радянській історичній літературі загалом прийнято вважати, що Багалій дотримувався позитивістських поглядів. Проте це припущення не було належним чином підтвержене конкретним аналізом, що призвело до деяких висновків про його приналежність до неокантіанців. Так, у монографії Л. Н. Хмилева "Проблеми методології історії в російській буржуазній історіографії кінця XIX - початку XX ст." Багалій оцінюється як представник неокантіанської школи, але інші дослідники вказують на його відмінність від неокантіанців. Це суперечливе сприйняття може бути